

*Трач Н. С.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ДРАМАТИЗАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (на прикладі комунікативної теми «Подорожі»)

Висвітлено історію застосування методу драматизації у викладанні мов, зв'язок з іншими методиками, техніки та прийоми використання методу драматизації у викладанні української мови як іноземної (УМІ).

Ключові слова: українська мова як іноземна, методи викладання, метод драматизації.

В статье освещены история применения метода драматизации в обучении языков, связь с другими методиками, техники и приемы использования метода драматизации в обучении украинского языка как иностранного.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, методы обучения, метод драматизации.

The history of drama method implementation in language teaching, connection with other methods, techniques of drama method in teaching of Ukrainian as foreign language are highlighted.

Key words: Ukrainian as a foreign language, methods of teaching, drama method.

У сучасній україністиці дедалі частіше постає питання про методику викладання української мови як іноземної. З одного боку, бачимо позитивні зрушення у цій сфері – видання нових якісних та цікавих підручників, напрацювання стандартів тестування та визначення рівнів володіння мовою. З іншого боку, недостатньо розробленим залишаються питання використання інтерактивних та інноваційних методик у процесі викладання української як іноземної. Одним із можливих розв'язків цієї проблеми є звернення до міжнародного досвіду викладання іноземних мов, апробованих, перевірених часом методик, висока ефективність яких підтверджена й порівняльними дослідженнями результатів навчання студентів, які вивчали мову за традиційними та новаторськими методиками.

Метою цієї статті є висвітлити особливості використання одного з інноваційних методів викладання іноземних мов – методу драматизації та описати можливі прийоми та техніки використання цього способу навчання мови в практиці викладання УМІ. **Актуальність** дослідження полягає в потребі розширення методичного забезпечення процесу викладання УМІ у зв'язку з усе більшим попитом на вивчення УМІ серед різних національних, вікових, професійних груп студентів.

Отже, метод драматизації у викладанні іноземних мов набув особливої популярності на Заході у 60-тих роках ХХ ст., зокрема у зв'язку із діяльністю професора Джона Рассіаса (США, Дартмутський коледж). Грек за походженням, Дж. Рассіас здобув ступінь доктора, вивчаючи драму у Сорбонському університеті та мав акторську практику у Франції, тепер він успішно застосовує метод драматизації насамперед у викладанні французької у США. Проте, його метод активно запозичають й для викладання інших мов – німецької, англійської тощо. Більше того, на сьогодні згідно з даними бібліографії, укладеної У. Джангом, розробленням методу займаються американські, австралійські, австрійські, британські, канадські, данські, мексиканські, французькі, німецькі та швейцарські науковці та педагоги [7]. Можна відзначити й опосередковані впливи на традицію викладання УМІ, оскільки професор Дж. Рассіас розробив загальну модель підручників для добровольців Корпусу миру, серед яких є й українська версія [16]. За висловом професора Дж. Рассіаса, цей метод логічно впливає із комунікативного підходу до мови і безпосередньо пов'язаний із ним, оскільки основну увагу приділяють говорінню, розмовній практиці [20], проте також можна відзначити зв'язок методу драматизації із сугестопедією (використання музики на заняттях), методом повної фізичної реакції (участь у реальних життєвих ситуаціях, мова як діяльність), аудіо-лінгвальним методом (представлення та заучування коротких діалогів).

Метод драматизації впливає із загального спрямування сучасної педагогіки на активне, закорінене в реальну практику навчання і використовується у викладанні не тільки мов, а й музики, математики, соціальних наук, історії, оскільки дає змогу «окреслити такі предмети, як історія, література та універсальні, соціальні, абстрактні концепти і зробити їх значущими через відчуття конкретного спеціально організованого досвіду» [1, с. 826]. Автори педагогічного бестселера «Революція в навчанні» Г. Драйден та Дж. Вос стверджують, що «навіть складну й детальну інформацію можна легко засвоїти й запам'ятати за умови, якщо учень повністю заангажований у навчальний процес» [19, с. 23]. Без сумніву, будь-яка мова є досить складною знаковою інформаційною системою, а метод драматизації – методом, який якнайкраще повністю залучає студентів до процесу навчання.

Конкретні техніки застосування методу на прикладі викладання англійської мови як іноземної детально описані в працях А. Малі та А. Даф «Техніки драми у вивченні мови» (1982), В. Вайтсона «Нові шляхи використання драми та літератури у викладанні мови» (1996), А. Прохазки «Драма у сучасному викладанні мови» (2007). При порівняльному аналізі результатів вивчення мови за традиційними методиками та методом драматизації під час випускних іспитів студенти, котрих навчали методом драматизації, показали значно вищі результати. Так, результат із аудіювання виявився кращим на 33%, з мовлення на 60%, з граматики на 30% [23, с. 167].

Однією з основних переваг використання методу вважають **емотивний ефект драми** – залучення одночасно зорових, слухових, тактильних відчуттів, звернення до емоцій, відчуттів, переживань, особистісного досвіду конкретної людини. Мексиканські педагоги, котрі проходили педагогічні майстер-класи у професора

Дж. Рассіаса, так описують враження про ці навчальні технології: «Метод драматизації захоплює людей, проникає в підсвідоме і виносить на поверхню все – емоції, зацікавленості, прив'язаності, любов і турботу, людяність» [9]. Такий підхід, як стверджує винахідник методу, дає змогу швидко подолати мовний бар'єр: «Ми зосереджуємося на говорінні. Коли ви це усвідомлюєте, це демістифікує мову – вона перестає бути лабіринтом. Ви просто відкриваєте рот – і говорите» [9]. Серед переваг методу називають і підвищення зв'язності та природності (інтонації, жести, міміка) мовлення, забезпечення контекстами, відсутність стресу [14, с.271-283].

Також науковці наголошують на посиленні **мотивації до вивчення мови**, оскільки «залучено людські ресурси групи, кожен поводить себе по-іншому і це дає унікальні результати», таким чином виникає «спонтанна творчість, уява, дослідження, які залежать від студентів, які працюють разом» [10, с. 13]. Проте не слід ототожнювати драматизацію в навчальному процесі з психодрамою. Ця навчальна техніка не передбачає розв'язання особистісних проблем студентів, глибокого психоаналізу тощо, хоча й сприяє поліпшенню багатьох психологічних чинників, зокрема дає можливість розвинути такі важливі навички, як оцінювання, створювання, досліджування, конструювання запитань, розв'язування проблем, будування гіпотез та здатність до емпатії [1, с. 827] а також досягнути внутрішні та міжособистісні здобутки (почуття впевненості в собі та взаєморозуміння іноземною мовою) [14, с. 273], підтримання уваги, поєднання досвіду вивчення мови з особистісним життєвим досвідом, стимуляція творчості, покладення більшої відповідальності за навчання на студента, розвиток комунікативних навичок [17, с. 877].

Порівняно з традиційними методиками викладання мови у методі драматизації змінюється **роль і поведінка викладача** – він менше контролює процес навчання, а більше стає його активним учасником. Дослідник М. Равен порівнює викладача мови, який застосовує метод драматизації, з театральним режисером – він планує завдання і цілі, вибирає ситуації та матеріал, надає відповідні інструкції, організовує, спостерігає і допомагає в процесі драматизації. Викладач має водночас контролювати ситуацію й пускати її на самоплив, даючи змогу студентам переконувати його й одне одного й забезпечувати свої комунікативні потреби [14, с. 273]. За висловом української дослідниці Н. Мухіної, викладач виступає не в ролі наглядача, а як своєрідний каталізатор, котрий вдало використовує мовні картки, схеми, сюжети літературних творів, сценарії фільмів та ін. [23, с. 167, 173] Звичайно, у функції викладача входить передбачення певного мовного матеріалу – граматичного, лексичного, фразеологічного, а також «риторичних схем, мовленнєвих актів, дискурсних практик» [14, с. 278].

У методі драматизації використовують певні **театральні техніки** – концентрацію, релаксацію, регуляцію голосу, ритму, дихання, техніку «мантія експерта» (студенти грають експертів з певного питання, розвиток навичок критичного мислення), театральну оповідь (викладач читає певний текст, студенти розігрують, показують пантоніму), імпровізацію, рольову гру та ін. [14, с. 280-285]. Проте не слід ототожнювати метод драматизації з театральним мистецтвом як таким, оскільки під час його використання на мовних заняттях студенти водночас є акторами й глядачами, він не передбачає спеціального сценічного обладнання, дорогих лаштунків, яскравих костюмів, професійного гриму та виснажливих багатогодинних репетицій, «все що треба – це кімната, наповнена людьми» [10, с. 15]. Зрештою, щодо кількості осіб – достатньо й двох – викладача та студента, таким чином, метод драматизації можна застосовувати незалежно від кількості студентів у групі. На нашу думку, слід також відмежовувати метод драматизації від використання рольових ігор у комунікативному підході до вивчення мови, оскільки метод драматизації більше апелює до особистого життєвого досвіду студентів, натомість для рольових ігор часто використовують дещо штучні ситуації спілкування.

Слід зазначити, що деякі **підручники з УМІ** містять матеріал, який можна застосовувати для драматизації. Насамперед йдеться про «Ukrainian Language Manual» (Peace Corps, 2004), створений міжнародним колективом авторів (Д. Шмідт, Ж. Гриценко, Л. П'ятковська, Т. Поліщук, Г. Бенедиктова, А. Кебус, В. Юрчук, Ю. Волосевич, М. Олексюк, Н. Саркізян) [16]. Базований на комунікативному підході до вивчення мов, цей підручник створено за загальною моделлю для різних країн світу. Основна цільова аудиторія, на яку він скерований – волонтери Корпусу Миру, які працюють в Україні, проте його успішно можна застосовувати й для інших студентів. Кожен тематичний розділ підручника містить завдання для самоосвіти, серед них – розігрування ситуацій, які можна використати і як для домашньої, так і для аудиторної роботи. Таким чином, перебуваючи навіть на початковому етапі вивчення мови студент відчуває себе активно задіяним у мовленнєвій діяльності, розуміє, що мова – це реальний інструмент, який може вирішити ту чи іншу ситуацію. Серед підручників, які сприяють застосуванню методу драматизації, також слід назвати навчальний комплекс «Крок 1» О. Палінської та О. Туркевич. Так, у книзі для викладача до кожної теми запропоновано опис рольових ігор, завдання для роботи в парах, поради щодо того, як використовувати автентичні матеріали тощо [25].

Якщо на початковому рівні вивчення української мови можна використати загальні рекомендації, запропоновані для мов й інших мовних груп (англійської, німецької тощо), то для середнього та високого рівнів слід враховувати граматичні особливості української мови, адаптовувати завдання таким чином, щоб розставити потрібні граматичні акценти. Розглянемо, як використати метод драматизації під час вивчення теми «Подорожі». У виданні Ч. Лебау та Д. Герингтона «Дискусії. Процес та принципи» серед різних типів обговорень подано *розмаїття досвіду*, як приклад проведення дискусії такого типу запропоновано обмін досвідом щодо подорожей [8, с. 12-15]. Застосовуючи цей матеріал під час викладання УМІ, акцентуємо увагу не тільки на обговоренні студентами досвіду перебування в різних країнах світу, але й на правильних граматичних конструкціях, необхідних для формулювання реплік щодо опису такого досвіду. Адже, одним із принципів ефективного вивчення іноземної мови є акцент на мовній точності: «Видається, що увага до точності є фундаментальною на початковому рівні вивчення мови, якщо людина хоче досягти більш ніж мінімального рівня володіння мовою» [12, с. 50]. Викладач пропонує студентам заповнити таблицю (див. Табл. 2), відповісти на

кілька запитань щодо країн, у яких вони побували. Перед виконанням завдання він наголошує на граматичних особливостях. Так, у відповідях на запитання *Де Ви були?* слід пам'ятати про закінчення місцевого відмінка іменників, у репліках щодо запитання *Скільки часу Ви там були?* та *Скільки разів Ви там були?* про особливості узгодження числівників та іменників, у відповідях на питання *Коли Ви там були?* про часові звороти, а також про відмінювання порядкових числівників (у разі, якщо студенти називають конкретні дати), у репліках на запитання *Хто живе у цій країні?* потрібно згадати правила утворення етнонімів та винятки із цих правил, у відповідях на запитання *Якою мовою вони говорять?* вміти правильно застосувати орудний відмінок прикметників та іменників жіночого роду. Після заповнення таблиці студенти обмінюються досвідом, викладач може провокувати подальшу дискусію – якщо студенти відвідували одні й ті самі країни, ставити запитання для порівняння вражень, якщо різні – ставити уточнювальні запитання для деталізації досвіду.

Табл. 2.
Техніка проведення дискусій «Розмаїття досвіду»
ПОДОРОЖІ

Де Ви були?	Коли Ви там були?	Скільки часу Ви там були?	Скільки разів Ви там були?	Що цікавого бачили?	Хто живе у цій країні?	Якою мовою вони говорять?
[М. в. імен.]	[часові звороти, М.в. та Р.в. порядкових числівн., імен., мин. час]	[узгодження числ. та імен.]	[узгодження числ. та імен.]	[Зн. в. імен. та прикм.]	[утворення етнонімів]	[О. в. прикм. та імен.]
Приклад: Я був у Франції, у Парижі.	Я проживав там із січня до серпня 2006 року.	Я був у Франції шість місяців.	Я був у Франції чотири рази.	Я бачив Ейфелеву вежу.	Там живуть французи.	Вони говорять французькою мовою.

Під час вивчення теми подорожі можна ефективно використовувати й автентичні матеріали – дорожні карти, квитки, бланки віз, які потрібно заповнити, а потім пройти візовий контроль тощо, рекомендації щодо таких рольових ігор подано у навчальному комплексі «Крок 1» [25].

Також для теми «Подорожі» можна застосувати рольову гру, де студенти виступають консультантами туристичного агентства і мають переконати інших студентів чи викладача відвідати свою рідну країну. Викладач ознайомлює студентів із мовленнєвим матеріалом комунікативних стратегій переконування, наприклад із фразами типу *Я раджу Вам / тобі; Я рекомендую; Я наполягаю; Було б непогано; Це досить корисно; Це дуже цікаво; Уяви / Уявіть; Зрозумій / Зрозумійте; Ти навіть не можеш уявити!; З одного боку; З іншого боку; Передусім / насамперед; Більше того; На додаток; На противагу; На відміну від; Я впевнений; Я не сумніваюся; Безсумнівно / без сумніву* та ін. Також необхідно пояснити граматичні особливості використання цих фраз, скажімо, що після конструкції *на противагу* потрібно вживати давальний відмінок іменників: *На противагу Парижу Київ – зелене місто*, а після конструкції *на відміну від* родовий відмінок іменників: *На відміну від Парижа Київ – зелене місто* тощо. Далі студенти працюють над побудовою аргументів (якщо група міжнародна, кожен як туристичну пропозицію рекомендує свою країну чи місто, за умови великої кількості студентів їх можна поділити на групи за країнами), потім презентують їх, відповідають на запитання «вибагливого туриста». Застосування методу драматизації в цьому разі активізує і логіку (побудова аргументів) й емоції (любов до рідного міста, країни, особистісний життєвий досвід) студентів, створює атмосферу змагальності (студенти змагаються між собою, хто краще побудує аргументи, хто виявиться переконливішим), мова виступає дієвим механізмом впливу та взаємодії. Корисним для вивчення теми «Подорожі» буде й використання техніки «мозкового штурму», наприклад, обговорення причин, чому люди подорожують, виявлення найважливіших чинників тощо.

Поміж інших мистецтв драму вважають найбільш інтегративним, яке об'єднує музику, танець, літературу, художнє та сценічне мистецтво. Для теми «Подорожі» можна ефективно використати сучасну українську музику, наприклад пісні вокальної формації «Пікардійська терція», зокрема «*Старенький трамвай*» та «*Сядеш у поїзд*», чи пісні гурту «Океан Ельзи», зокрема «*Я їду додому*», «*Поїзд «Чужа любов»*» та ін. Викладач роздає тексти пісень зі спеціально пропущеними словами, наприклад дієсловами руху: *Ти сядеш у поїзд / Хай собі їде / Мокрі дерева бігтимуть слідом чи Довго стоїш одна / на незнайомому вокзалі / але приходить знов поїзд «Чужа любов» або *Я їду додому, до тебе додому* та ін. Слухаючи аудіозапис, студенти мають вписати пропущені дієслова, потім визначити дієвідміну, записати їх у всіх особах, часах, способах тощо.*

Метод драматизації, як було зазначено, передбачає широке використання уривків із художньої літератури в процесі навчання іноземних мов. У дискусіях про викладання УМІ часто можна почути про те, що досить складним є підбір текстів із сучасної літератури, оскільки мова класичної літератури значно відрізняється від сучасного повсякденного мовлення українців, натомість сучасна література перенасичена жаргоном та нецензурною лексикою, відповідно також не може бути елементом викладання УМІ. Питання підбору текстів художньої літератури для читання та аудіювання на мовних заняттях з УМІ вочевидь потребує детального дослідження. Проте одним із можливих виходів із цієї ситуації є звернення до текстів так званої середньої літератури масового спрямування. У сучасній українській літературі вона представлена виданнями переможців

літературних конкурсів «Коронація слова», «Смолоскип» тощо. Наприклад, для комунікативної теми «Подорожі» можна використати уривок із повісті сучасної української письменниці Нани Куликової:

Я поїхала зустрічати Артура та його друзів на вокзал у вихідний день. Люди заповнили вулиці повністю, сонце яскраво било в очі – вперше тої весни, і я змінила вічно мокре холодне пальто на чорний штурмовичок, сховала очі за темними скельцями і все одно мружилася до сонця. Маршрутка повернула залитими сонцем вулицями і зупинилася біля вокзалу. Я проминула табло з номерами поїздів й назвами міст, ковзнула вперед коридором, і хвилини до прибуття поїзда, здавалось, ковзнула вперед разом зі мною. У вікні було видно, як прибували поїзди. Я спустилася сходами на платформу, думаючи про нумерацію вагонів, а поїзд уже заходив на платформу. Люди стояли вздовж тротуару і багато хто тримав квіти. Я пішла разом із поїздом, обмінюючи людей, і вдвиглася у натовп, шукаючи знайомі обличчя. Назустріч йшов мій мілонгеро і посміхався.

«Ти приїхав один?» – запитала я.

«Решта приїдуть завтра, – сказав Артур. – Ми брали квитки, як завжди в останній момент. Так що тепер їдемо всі різними поїздами. Гена взагалі зразу з поїзда на фестиваль, кине речі в залі».

«З корабля на бал», – видушила я з себе посмішку.

«Ух, як у вас тут тепло!» – сказав він. – Класно».

«Ми, напевно, не поїдемо метро: там зараз просто натовп».

«Як скажеш», – знову посміхнувся він.

«Поїдемо маршруткою, а потім пересядемо...»

«Та все одно! Часу повно».

Ми стояли на зупинці, і він запитав, що нового. Я сказала, що щойно сама приїхала в місто, що ще дуже холодно» [22, с. 21].

Невеликий уривок тексту насичений корисною для повсякденного вжитку тематичною лексикою: *маршрутка, вокзал, поїзд, платформа, нумерація, вагон, брати квитки, прибуття поїзду, зупинка, тротуар, метро, вулиця, пересісти* та фраземами: *все одно, в останній момент, кинути речі, з корабля на бал, як скажеш, повно часу*. Діалогічність тексту сприяє його творчому використанню на мовних заняттях. Так, можна запропонувати студентам прочитати діалог, використовуючи різні модуляції голосу, подумати над тим, у яких стосунках перебувають учасники діалогу, яким чином його можна продовжити, на основі нової лексики із тексту придумати власні діалоги тощо.

Якщо розглядати тему «Подорожі» на поглибленому рівні вивчення мови, доцільно використовувати також тексти українських письменників та культурних діячів, наприклад есеї Ю. Андруховича зі збірника «Центрально-Східна ревізія» (2005) та Я. Грицака зі збірника «Життя, смерть та інші неприємності» та тексти сучасного українського письменника М. Кідрука, котрий описує свої подорожі світом. Ці тексти доцільні для побудови діалогу про міжкультурні цінності, сприйняття нації, наприклад тексти Я. Грицака «Японія», «Грузія» продуктивні для обговорення з японськими та грузинськими студентами, котрі можуть погоджуватися з враженнями автора від їхньої країни чи навпаки заперечувати їх.

Отже, метод драматизації по всьому світу визнано одним із найефективнішим у сучасній практиці викладання іноземних мов. Перевагами його є інтегративність, емотивність, апелювання до особистого досвіду студентів тощо. Застосування цього методу в практиці викладання УМІ на різних рівнях вивчення мови значною мірою збільшує ефективність засвоєння мовленнєвих конструкцій, фраз, риторичних схем, сприяє виникненню позитивної атмосфери в навчальній аудиторії та збільшення зацікавлення у вивченні української мови іноземними студентами.

Література:

1. Akdağ, N.& Tutkun, O. F. (2010). The effect of drama method on achievement level in English teaching: knowledge, comprehension and application levels, p. 824-835. International Journal of Human Sciences [Online]. 7:1. Available: <http://www.insanbilimleri.com/en>
2. Chauhan V. Drama Techniques for Teaching English. The Internet TESL Journal, Vol. X, No. 10, October 2004. Available: <http://iteslj.org/Techniques/Chauhan-Drama.html>
3. Drama in Modern Language Teaching / ed. A. Prohazka. – Wien, 2007. – 207 p.
4. Hereniko V. Drama Methods in Teaching English to Fifth and Sixth Forms Directions. 1987, Vol.10. No.2, USP/IOE, Suva. – P.71-81.
5. Hristozova Y. Creative drama techniques – A game, called Learning English language. Available: http://www.britishcouncil.org/serbia-elita-newsletter-2009-september-feature_articles-hristozova.doc
6. Jun L. Process Drama in Second- and Foreign-Language Classrooms / Gerd Brauer (Ed.): Body and Language. Intercultural Learning Through Drama. Westport, Connecticut & London 2002. – P. 51-70.
7. Jung U. The Muses's Itinerary: Drama in Foreign Language Teaching. A Bibliography. German as a Foreign Language Journal. 2004. – No. 1. – P. 134-146.
8. LeBeau Ch., Harrington D. Discussion. Process and Principles. Language Solutions Inc., USA, 2006. – 126 p.
9. Lim A. Mexican teachers learn Rassias Method. Darmouth. 2007, June 26. Available: <http://thedartmouth.com/2007/06/26/news/rassias/print>
10. Maley A., Duff A. Drama Techniques in Language Learning. A resource book of communication activities for language teachers. – Cambridge University Press, 1982. – 232 p.
11. O'Gara Ph. To be or have not been: Learning language tenses through drama. Issues in Educational Research, 18(2), 2008. – P.156-166.
12. Ommagio A. Teaching Language in Context. Proficiency-Oriented Instruction. – USA: Boston: Heile&Heile, 1986. – 479 p.

13. Pease A. and Pease B. *The Definitive Book of Body Language*. – New York, 2004. – 386 p.
14. Rauen, M. G. *Drama in the Language Classroom*. *Revista Letras (Curitiba)*, Curitiba, v. 39. – P. 271-287, 1990.
15. Ryasanova T. *Dramatization in Language Learning* // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі: Матеріали наукової конференції. – Миколаїв : МФ НаУКМА, 1998. – 216 с. – С.155-159.
16. *Ukrainian Language Manual*. – Peace Corps, 2004. – Електронний ресурс.
17. Ulaş A.H. *Effects of Creative, Educational Drama Activities on Developing Oral Skills in Primary School Children*. *American Journal of Applied Sciences* 5 (7): p. 876-880, 2008.
18. Whiteson V (ed.) *New Ways of Using Drama and Literature in Language*. – Teaching : USA, TESOL Inc., 1996. – 155 p.
19. Драйден Г., Вос Дж. *Революція в навчанні*. – Львів : Літопис, 2005. – 541 с.
20. Інтерв'ю з професором Рассіасом. Електронний ресурс : <http://www.youtube.com/watch?v=1QNZEQ4YeMA>
21. Костенко Л. *Записки українського самашедшого*. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2011.
22. Куликова Н. *Мілонгера*. – К. : Факт.
23. Мухіна Н. М. *Навчання англійській мові через драму на уроках по практиці усного та письмового мовлення на просуненому етапі* // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі: Матеріали наукової конференції. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – 216 с. – С.166-172.
24. Ніколаєнко О. В., Ушата Т. О. *Сучасні методи та технології викладання іноземних мов у вищій школі України*. Електронний ресурс: http://www.rusnauka.com/24_NPM_2010/Pedagogica/69796.doc.htm
25. Палінська О., Туркевич О. *Крок-1. Українська мова як іноземна. Книга для вчителя*. – Львів : Артос, 2011. – 80 с.